

ברוך חייקין

ברכות לה'

"תנו רבנן: אסור לו לאדם שיהנה מן העוה"ז בלא ברכה, וכל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה - מעל" (ברכות לה ע"א). והובאו בגמרא דברי שלשה אמוראים הדנים בקשר בין ברכה להנאה מן העוה"ז: "אמר רב יהודה אמר שמואל: כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאילו נהנה מקדשי שמים, שנאמר (תהלים כד, א): 'לה' הארץ ומלוואה'. ר' לוי רמי: כתיב 'לה' הארץ ומלוואה', וכתיב (תהלים קטו, טז): 'השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם' - לא קשיא: כאן קודם ברכה, כאן לאחר ברכה.

אמר ר' חנינא בר פפא: כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאלו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל, שנאמר (משלי כח, כד): 'גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע - חבר הוא לאיש משחית'; ואין אביו אלא הקב"ה, שנאמר (דברים לב, ו): 'הלא הוא אביך קנן', ואין אמו אלא כנסת ישראל, שנאמר (משלי א, ח): 'שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמן' וכו'."

מגמרא זו עולים שלשה כוונות בהבנת הברכה ותפקידה. נתחיל מן האחרון שבהם, הוא דעת ר' חנינא בר פפא שמי שנהנה מן העוה"ז בלא ברכה נחשב גזלן. העוה"ז, אומר ר' חנינא בר פפא, הוא רשות גבוהה. כאשר אני מברך, אני מעביר את העוה"ז לרשותי, ויכול אני להשתמש בו ולהנות ממנו. הברכה היא מעין "אמצעי תשלום" עבור השמוש וההנאה בעוה"ז, ואם לא שלמתי כאילו גזלתי. כיצד ממלאת הברכה תפקיד זה של "אמצעי תשלום", המתיר שמוש והנאה מן העוה"ז? כשנעיין בנוסח הברכה, נמצא שעיקרה הן המלים הפותחות אותה: "ברוך אתה ה' א-לוקינו מלך העולם". עיקר זה פירושו הכרה בקב"ה וביחודו: "ברוך אתה ה' א-לוקינו", והמלכתו עלינו: "מלך העולם". הכרה זו שלנו ברבוננו של עולם היא בעצם מטרת הבריאה. לא נברא העולם כי אם כדרך, בה אפשר לו לאדם ללכת ולהתקרב אל בן־אדם. וכך כתוב ב"ספר הישר" (המיוחס לרבנו תם, בשער א' - עמ' ט': בהוצאת אשכול): "ואחרי אשר התבאר כי לא נברא העולם לצורך, נאמר כי נברא לסבה גדולה - והיא עבודת הבורא יתברך. כי כאשר המלך לא יקרא מלך עד אשר יהיה לו עם... וכן הבורא לא יחסר כחו בטרם נברא העולם, אך בבריאת העולם הוסיף שלמות שלו" "וידענו כי הבורא אין כח כופהו לעשות שום מעשה, אבל כחו חייב על הנבראים לצאת ליש מאין. ואם תאמר, למה חייב עליהם? - כדי להכיר א-לוקותו ולהראות גדולתו ולשמח במעשיו". מכאן, שאדם הרוצה להנות מן העוה"ז ואל לנו מכיר ברבוננו של עולם ומברך - עדיין לא הותר לו השמוש בעוה"ז והוא עדיין ברשות גבוהה, והנהנה ממנו "כאילו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל".

לשון הבהייתא מהוה בסיס לשני הכוונות האחרים: "אסור לו לאדם שיהנה מן העוה"ז בלא ברכה, וכל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה - מעל". הבריייתא משתמשת במילה "מעל" ולא "גזל", וכוונתה היא שהעוה"ז הוא הקדש, ואדם הנהנה מן ההקדש הריהו מועל. הברכה מפקיעה את איסור

המעילה, ומתירה את השמוש בעוה"ז. כיצד פועלת הברכה? על שאלה זו באו שמואל נר' לוי לענות.

"אמר רב יהודה אמר שמואל: כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאילו נהנה מקדשי שמים, שנאמר: 'לה' הארץ ומלוואה'". לדעת שמואל, העוה"ז היה ונשאר קדשי שמים, ואיך הברכה מוציאה אותו מקדושתו. פעולת הברכה היא קדוש האדם, על מנת שיוכל להנות מן הקודש; העלאת האדם למדרגה שבה ראוי לו להנות מן הקודש. כשם שעל מנת לאכול קדשים, צריך טהרה - כך על מנת להנות מן העוה"ז שהוא הקדש צריך טהרה, וטהרה זו משיג האדם ע"י הברכה, בכך שהוא מכיר ברבוננו של עולם ובמלכותו.

ר' לוי, לעומתו, טוען לדרך פעולה שונה. הברכה אכן "מוציאה" את העוה"ז לחולין, וע"י כך מותר לאדם להנות ממנו. כשם שהסברנו בדעת ר' חנינא בר פפא, כך סובר גם ר' לוי: ע"י ההכרה ברבונותו של בורא העולם ממלא העולם את יעדו, ובכך הוא נותר לשמוש האדם והנאתו.

נמשיל משל, בו יובררו שלש הדעות. ר' חנינא בר פפא רואה את העוה"ז כנמצא באותו המישור בו עומד האדם, אולם תהום רובצת ביניהם. הקשר בין העולם לאדם נעשה ע"י בנית גשר המחבר בין העולם לאדם, והברכה היא גשר זה. ר' לוי רואה את הדברים בצורה שונה: העולם הוא קודש והאדם חול; העולם והאדם נמצאים במפלסים שונים. הברכה "מורידה" את העולם מן "ההר" - אל האדם. שמואל אף הוא רואה כך את המציאות, אולם רואה את פעולת הברכה כהפוכה: היא "מעלה" את האדם אל העולם, ולא מורידה את העולם אל האדם.

הקבלה מעניינת ניתן למצוא בדיני מעשר שני. פירות מע"ש חלה עליהם קדושה, והדין הוא שיאכלו בקדושתם זו בטהרת הבעלים - בירושלים, או שיתחללו על מעות ובכסף זה קונים הבעלים פירות בירושלים ואוכלים שם אותם פירות בטהרה. וזה לשון התורה (דברים יד, כב-כו): "עשר תעשר... ואכלת לפני ה' א-לקיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם... וכי ירבה ממך הדרך... ונתתה בכסף וצרת הכסף בידך והלכת אל המקום אשר יבחר ה' א-לקיך בו, ונתתה בכסף בכל אשר תאוו נפשך... ואכלת שם לפני ה' א-לקיך, ושמתה אתה וביתך". בימינו, שבעוונותינו הרבים נשרף ביתנו וחרבה עירנו, ישנה אפשרות שלישית. ואלו דברי הרמב"ם בהל' מע"ש (פ"ב ה"ב): "מדת חסידות שפודים מע"ש בזמן הזה כדרך שפודים אותו בפני הבית. והורו הגאונים שאם רצה לפדות שוה מנה בפרוטה לכתחלה בזמן הזה - פודה, לא יהיה זה חמור מן הקודש. ומשליך הפרוטה לים הגדול". כלומר - חלול הפירות בכסף כלשהו, וכסף זה, שאין אפשרות לפדותו בירושלים - נזרק לים הגדול, מליון שאסור להשתמש בו, שכן כבר חלה עליו קדושה.

שלש דרכים הן, אם כן, להתיר פירות מע"ש, שחלה עליהם קדושת המעשר, לאכילת האדם והנאתו, זו למעלה מזו. הנמוכה שבכולן, היא דרך הפדיון בזמן הזה: איננו יכולים לאכול את הפירות בירושלים או להעלות

דמי הפירות לשם, ולכן אנו זורקים את הפרוטה לים הגדול. גבוהה ממנה היא כשישנה אפשרות להעלות הפירות לירושלים, אלא שהדרך רחוקה - אז מחללים את הפירות על מעות. וגבוהה שבכולן - כשאת פירות המעשר אוכלים בקדושתם הראשונה בירושלים.

אכילת פירות מע"ש מקבילה היא לברכות האדם, ומזו ניתן ללמוד על אלו.

יש אדם שחי בתוך המציאות, בתוך העוה"ז, ואיננו רואה בו כל קדושה. העולם נראה לו כרצף של פרטים חסרי משמעות פנימית. ממילא, הוא מרגיש עצמו מנותק מן העולם וזר בו. חסרה לו "ירושלים של מעלה", משמעות העולם ושרש קיומו. הברכה במקרה כזה באה להעלות אותו ממצב כזה: יש מלך לעולם, ואם כך - יש קשר מהותי בין האדם לעולם. אם אינו מברך ובכ"ז נהנה, כאלו גזלן הוא, הנוטל דבר שאינו שייך לו אל רשותו. וכך מובן פדיון מע"ש בזמן הזה - אדם פודה, למרות שאין "ירושלים", בפרוטה, וע"י זה זוכר את הפדיון המעולה, הנעשה בזמן הבית.

ויש אדם שרואה קדושה במציאות, רואה משמעות, כיוון ותכלית בעולם, אולם זו רחוקה עבורו. קשה לו להגיע מתוך העולם בו הוא שרוי אל חיים של קודש מלאי משמעות, וקדושה זו מופיעה ומסתתרת, מתגלה ומתכסה. לאדם כזה, שיש לו "ירושלים של מעלה" אלא שזו רחוקה ממנו, מהוה הברכה שער ופתח לפנימיותם של הדברים. אמנם הוא נהנה מן העוה"ז כחולין, ואין הוא מודע כל רגע ורגע לקדושה שבו, אבל ע"י הברכה מתגלה אותה הנאה כהנאה של קדושה. העולם יצא לחולין, אמנם, אבל האדם עצמו התעלה. וכך הוא גם במע"ש - אדם שקשה עליו הדרך עם הפירות מוציא אותם לחולין, אולם הוא עצמו - עולה ירושלימה.

ויש אדם, עבורו הקדושה במציאות איננה נסתרת לגמרי כמו לראשון, או מרוחקת, מתגלה ומסתתרת כמו לשני. לאותו אדם הקדושה שבעולם היא דבר טבעי ופשוט, והוא רואה את הקב"ה בכל רגע ורגע בכל המציאות. אדם כזה אין העולם עבורו חולין או הסתר כלל, וברכתו אף היא איננה ידיעת הקודש או גלוי. הברכה שלו היא בטוי של חידו; והוא מכריז באזני כל באי עולם שהמציאות כולה מבטאת את המשמעות שבה, לשמה נבראה, והרי הוא מעלה את העולם אתו. וכך גם במע"ש - כשאדם קרוב לירושלים הריהו אוכל את פירות המעשר עצמם בקדושתם - בירושלים.

אמור מעתה, שלא באו שמואל, ר' לוי ור' חנינא בר פפא לחלוק, כי אם להשלים זה את דברי חברו.

בברייתא קבעו חכמים שיש בעוה"ז קדושה, ומי שנהנה מן העוה"ז כאלו הוא חולין - מעל. מכאן אמרו חכמים - צריך אדם לברך. אולם מה תכליתה ופעולתה של ברכה זו?

רב יהודה בשם שמואל מסביר את אותה ברכה כבטוי של הקודש המתגלה בכל כלל ובכל פרט, בכל רגע ורגע בכל דבר ומקום. הברכה שאנו אומרים, הוא מסביר, היא בפשטות הודאה על ברכתו של הקב"ה המתגלה לנו במציאות, והרי הוא עומד ומכריז זאת באזני כל באי עולם.

בא ר' לוי ומוסיף על דבריו: יש לך אדם שאיננו במדרגה כזו. יש אדם שהקודש נסתר מעיניו, ואיננו כל הזמן במדרגה של "שוויתי ה' לנגדי תמיד"; הוא מרוחק. אדם כזה, אומר ר' לוי, לברכתו יש משמעות אחרת. עולמן אמנם חליין הוא, אבל הוא עצמו מגלה לרגע את מציאות הקב"ה במציאות, שאמנם "לה' הארץ ומלואה", אבל בכ"ז את אותה הארץ הוא "נתן לבני אדם". ברכתו היא העלאת האדם לרגע למדרגה גבוהה יותר, פנימית יותר.

קט ר' חנינא בר פפא ומשלים דברי שניהם. לצערנו ישנו עוד אדם במציאות, ואדם זה איננו יודע כלל קדושה מהי. אדם זה חי במציאות, אבל הוא כולה חול. הוא איננו רואה - או מודע - למציאותו של הקב"ה המתגלה בעולם, ומתוך כך מגיע הוא לידי פחד ונתוק גמור. הוא נהנה מן העוה"ז - אך הוא כאילו גוזל בכך, שכן אין הוא מכיר אפילו את הבעלים. לברכתו של אדם כזה יש משמעות הכרתית פשוטה: "אמנם אני רואה בעולם רק חולין, ואני עצמי כולל חולין - אבל אני יודע שיש מנהיג לעולם".

ובכך אולי נסגר המעגל: אפילו כשנמצא אדם במדרגה הנמוכה ביותר, עדיין יש לך דרך לעלות - דרך הברכה. בראשית דרכו תהיה הברכה עבורו הבנה שכלית: "יש מנהיג לבירה". בהמשכה, יגלה הוא ע"י הברכה את מציאות ה' בעולם, את הקודש שבתוך החול, וכיון שכן, יזכה ויגיע למדרגה שהוא רואה שהכל קודש ואין הסתר בעולם כלל, וברכתו תהיה לבטוי הנעלה ביותר של המציאות: "שמע, ישראל: ה' אלוהינו, ה' אחד!".

*

*

*

ואולם עוד הוסיפו חכמינו זכרונם לברכה לתקן ברכות קדם ההנאה, להגדיל זה הענין, והוא שנים קדם שישתמש האדם מן העולם זכיר שמו יתברך עליו ויברכהו, ויתפון שמנו יתברך בא לו הטוב שהוא, ויתפון באמתת הטוב שהוא, שאינו ענין גופני והנאה חמרית בלבד, אלא שבאמת הוא ענין מוכן ממנו יתברך למה שיוצא ממנו תועלת לטוב האמתי כמו שזכרנו, ובהקדים הענין הזה למעשה ישאר המעשה שהוא כלו לצד הטוב ולא לצד הרע, ויתקן בו האדם ותעלה, ולא יתקלקל וישפל, וכמו שזכרנו.

(דרך ה' לרמח"ל חלק ד פרק ט)

(ברשות הוצ' פלדהיים)